

Φιλοσοφικές Προσεγγίσεις

Ε Ν Ν Ο Ι Ε Σ

Διαχρονική σημασία αυτών

Η έννοια “Υπόσταση”

Αρχαιότητα - Νεοπλατωνισμός

Χριστιανισμός

Παρασκευή Γ. Αραβοσιτά

Πτυχιούχος Φιλολόγος

Εθνικ. Καποδ. Πανεπ. Αθηνών

Κ α β ά λ α 2017

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	10.01	Χριστιανισμός

1.0 Η ελληνική μεταφυσική και ο όρος Υπόσταση

Απαίτηση των καιρών και μάλιστα υπό το πρόσταγμα της ιστορικής μας επιβίωσης είναι η απάντηση στο εναγώνιο ερώτημα που βρίσκεται στα χείλη κάθε Έλληνα, με συνείδηση Ελληνική: Πώς θα μπορέσουμε να βγούμε από την ήδη διογκωμένη οικονομική κρίση, η οποία για κάθε σκεπτόμενο και γρηγορούντα άνθρωπο υπήρξε και υπάρχει πρωτίστως ως πολιτική και ηθική κρίση και παρακμή; Χρειάζεται επομένως να διερευνήσουμε τις κρίσιμες εκείνες επιλογές που διαμόρφωσαν και εξακολουθούν να καθορίζουν την νεωτερική συλλογική μας υπόσταση.

Η λέξη υπόσταση βρίσκεται, τελευταία, στις συζητήσεις των απλών ανθρώπων αλλά και των διανοούμενων και επιστημόνων, έχοντας κάθε φορά διαφορετική χρήση και στοχοθεσία, αλλά πάντα με τη σημασία της ως ύπαρξη. «Δεν έχει υπόσταση αυτό που υποστηρίζεις», «πρέπει να δώσουμε υπόσταση κοινωνική στην εταιρεία μας», «κινδυνεύει η εθνική μας υπόσταση», «πίστη είναι η υπόσταση ελπιζομένων πραγμάτων» το τελευταίο αποστολική ρήση, και άλλα παρόμοια πέφτουν στην αντίληψη μας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το περιεχόμενο της έννοιας έχει εγείρει από την αρχαιότητα ερωτήματα και μάλιστα φιλοσοφικά. Φιλοσοφία ανακλύπει κάθε φορά που το είναι των όντων παύει να φαίνεται ως αυτονόητο και παραπέμπει αφ' εαυτού στην δυνατότητα του μη-είναι, πράγμα που προκαλεί αιφνιδίως τον θαυμασμό. Ο θαυμασμός είναι η αρχή της φιλοσοφίας και μάλιστα της «πρώτης φιλοσοφίας», της μεταφυσικής. Στην εμπειρία του θαυμασμού η αρχαία ελληνική σκέψη έδωσε οντολογική υπόβαθρο, το θαυμάσιο, μέσα στο οποίο κινήθηκε ευθύς εξαρχής.

Ήδη ο Αριστοτέλης μιλώντας για το θαυμάζειν, ως την αρχή της φιλοσοφίας, μεταβαίνει από αυτό στα όντα της φύσεως, ως να ήταν ο θαυμασμός όχι ο δείκτης του είναι, αλλά το κίνητρο για την περιέργεια και τη σπουδή της νομοτέλειας των όντων. Έτσι ο θαυμασμός διολισθαίνει ανεπαίσθητα από την εμπειρία του είναι, στην απλή περιέργεια για τα όντα. Σε αυτό οφείλεται και η γένεση της αριστοτελικής μεταφυσικής. Αυτή λοιπόν την εντοπίζουμε ως έρευνα του όντος, «οντολογία», παρόλο που ο Αριστοτέλης την αποδίδει ενιακού και με τον όρο «θεολογία», διότι αυτός ο όρος είναι πολυσήμαντος, ενώ ο όρος οντολογία δηλώνει κυρίως την ερμηνεία του όντος, της καλουμένης ουσίας. Η ουσία όμως ορίζεται με την αντίθεσή της προς τους δευτερεύοντες τρόπους του είναι, τα «συμβεβηκότα», μένοντας η ίδια ανεξάρτητη και επέκεινα του προσδιορισμού της από αυτά. Γι' αυτό και «το πάλαι τε και νύν και αεί ζητούμενον και αεί απορούμενον, τι το ον, τούτο εστί τις η ουσία», (Αριστοτέλη Μεταφυσικά). Το ον έτσι ανακλύπει για τον Αριστοτέλη ως το θαυμάσιο όχι του είναι των όντων, δηλαδή της αρχής τους, αλλά αποκλειστικά της ουσίας τους, του τρόπου δηλαδή προσδιορισμού τους ως αυτοτελών όντων.

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	10.02	Χριστιανισμός

Αυτό με το οποίο θα ασχοληθούμε δεν είναι όλο το φάσμα της μεταφυσικής αλλά μόνο η «οντολογία» δηλαδή η μεταφυσική όπως διαγράφεται με την αριστοτελική της έννοια. Ειδικότερα δε η ελληνική οντολογία και δη αποκλειστικά από την άποψη της διαλεκτικής της εξελίξεως κατά την αρχαιότητα, τον μεσαίωνα και τους νεότερους της χρόνους. Κανένας λαός δε μπορεί να ζήσει – και μάλιστα σε εποχές κρίσιμες όπως η παρούσα, οπότε η λήθη του «είναι» του συνεπάγεται ίσως και την ιστορική του εξαφάνιση – χωρίς να συνειδητοποιεί ενίοτε τις ρίζες του στο ον, την ιδιάζουσα σε αυτόν εμπειρία του θαυμασμού και του τρόπου της κρυσταλλώσεώς του. Η ενότητα της μεταφυσικής συνειδήσεως είναι η ενότητα ενός έθνους, ο τρόπος κατά τον οποίο το έθνος τούτο «είναι». Οντολογία κατά ταύτα σημαίνει πρωτίστως αναγωγή στο ον και προετοιμασία για μια μεταφυσική απόφαση, σημαίνει αυτοσυνείδηση. Ουδεμία δε λέξη και κανένα σύμβολο της αυτοσυνειδήσεως αυτής είναι περισσότερο κατάλληλο για να δηλώσει την οντολογική ανανέωση και την ενότητα του Ελληνισμού, όσο ο όρος «Υπόστασις», ο οποίος γεφυρώνει επιτυχώς τις τρεις περιόδους της εθνικής μας εξελίξεως με την συνεχή διασάφηση του εννοιολογικού του πυρήνα.

Ο όρος «Υπόστασις» κατέληξε να ταυτιστεί με το δόγμα, με το οποίο ο Χριστιανισμός διακρίβωσε την εσώτατη υφή της προσωπικότητας του Θεού, αυτό όμως δεν αναιρεί αλλά αντιθέτως επικυρώνει την οντολογική του σημασία. Έτσι ο «θεός των φιλοσόφων» είναι η οντολογική προδιασάφηση του χώρου μέσα στον οποίο δύναται ή δεν δύναται ο ζων Θεός να αποκαλυφθεί. Επομένως η ανάλυση που θα ακολουθήσει δεν προϋποθέτει ουδενός είδους πίστη, αλλά αποκλειστικά επισκοπεί την εξέλιξη της ελληνικής έννοιας του όντος, έχοντας ως βάση τις πανεπιστημιακές μου σημειώσεις από τα μαθήματα φιλοσοφίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, των καθηγητών κ. Δημητρίου Κουτσογιαννόπουλου, κυρίως, και του κ. Ιωάννη Θεοδωρακόπουλου.

“έννοια”	9515	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	20.01	Χριστιανισμός

2.0 Η σημασία των κυρίων μεταφυσικών όρων

κατά την αρχαιότητα

Μεταφυσική είναι η επιστήμη των πρώτων αιτιών ή των αρχών των όντων, η «πρώτη φιλοσοφία» κατά τον Αριστοτέλη γιατί ασχολείται με τα πρώτιστα και ανώτατα των αιτιών στα οποία ανάγοντα όλα τα υπόλοιπα. Τέσσερα είναι τα αίτια κατά τον Αριστοτέλη:

1. Η ύλη ή το υποκείμενο
2. Η μορφή, η ουσία ή το ον καθ' εαυτό
3. Το όθεν ή η αρχή της κινήσεως
4. Το ού ένεκα ή το τέλος της κινήσεως, το αγαθόν

Πράγματι η ύλη ως υποκείμενο των συμβεβηκότων (ποσού, ποιού κλπ.) είναι το αίτιο στο οποίο στηρίζονται οντολογικά αυτά. Αφετέρου η ουσία, χωρίς να διαχωρίζεται απόλυτα από την ύλη, εφόσον είναι η μορφή η περιέχουσα και την ύλη, είναι το αίτιο του νοητού διαχωρισμού μορφής από ύλη. Το όθεν, η αρχή της κινήσεως προσδιορίζει μεταφυσικά το ον ως κινούμενο, ως μετάβαση από το δυνάμει (της ύλης) στο ενεργεία (της μορφής). Τέλος το ού ένεκα καθιστά την κίνηση δυνατή διότι έλκει την ύλη προς τη μορφή όντας το ίδιο ακίνητο. Ακινήτως κινεί ο αγαπών το αγαπώμενον, το τέλειο τα ατελή και ο θεός την ύλη.

Η ύλη πράγματι είναι υποκείμενο των συμβεβηκότων, γιατί προσδιορίζεται έξωθεν από τα άλλα τρία αίτια ώστε να λαμβάνει ποικίλες μορφές. Υπάρχει ένα συμβεβηκός, το ποσόν (ή εν γένει τα μαθηματικά, ο αριθμός) το οποίο δεν εξαρτάται από την ύλη όπως τα υπόλοιπα αλλά σε κάθε μεταβολή της παραμένει ακίνητο. Οι αριθμοί είναι αυτόνομοι από την ύλη, παρόλο που εκφράζουν τις αναλογίες της. Γι' αυτό και ο Αριστοτέλης νοεί την μαθηματική επιστήμη ως παράλληλη προς τη «θεολογία» (ή πρώτη οντολογία) και τη φυσική (ή δεύτερη οντολογία) κλάδο της «θεωρητικής» φιλοσοφίας. Αυτός ο ιδιάζων χαρακτήρας των μαθηματικών συνετέλεσε στη σύγχυση στην οποία υπέπεσαν οι Πυθαγόρειοι και ο Πλάτων, ο οποίοι χαρακτήρισαν τους αριθμούς ως ουσία, ενώ οι αριθμοί, όπως παρατήρησε ο Αριστοτέλης, είναι συμβεβηκός της ουσίας.

Ύλη είναι ακριβέστερα η ύλις (ή ιλύς), το έδαφος το οποίο υγράνθηκε από τη βροχή (ύλη εκ το ύειν = βρέχειν) το οποίο είναι κάτι σύνθετο, μεταβάλλεται και μεταπίπτει. Αντίθετα ο αριθμός παραμένει τελείως αμέτοχος σε κάθε αλλοίωση. Κατά τον Αριστοτέλη ο αριθμός, χωρίς να γίνεται αίτιος μεταβολής των όντων, όμως παρακολουθεί και μετρά ως χρόνος κάθε κίνηση. Ο αριθμός παρακολουθεί το φυσικό γίνεσθαι «ως η σκιά του», «ως το οντολογικώς πρότερον της ύλης, το μόνο αληθώς υποκείμενον» (sub - statum).

(substo = υφίσταμαι, υπάρχω)

“έννοια”	9515	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	20.02	Χριστιανισμός

Όσον αφορά την ουσία, αυτή οδηγεί στη διάκριση του πραγματικού όντος από τη νοητή του μορφή και την υλική του σύσταση. Πρώτη ουσία είναι το «τι ήν είναι», δεύτερη δε το γένος, το νοητόν, δηλαδή η έννοια. Και τούτο γιατί εννοούμε ως υποκείμενο μιας κρίσεως ένα χωριστό και ατομικό ον π.χ. ένα συγκεκριμένο άνθρωπο και όχι την έννοια του ανθρώπου καθολικά. Η ύλη δεν είναι κάτι χωριστό και τότε τι, διότι το γνώρισμα αυτό δια του οποίου κατεξοχήν χαρακτηρίζεται η ουσία, λείπει εξολοκλήρου από την ύλη η οποία χρειάζεται την μορφή για να τεθεί ως ουσία. Η ουσία δεν είναι κάτι το χωρισμένο από την ύλη, αλλά το πρότερον αυτής (το τι ήν), το οποίο δίνει σε αυτήν το είναι. Η ουσία είναι η χωριστή εκείνη ενότητα ύλης και μορφής, η οποία προηγείται της διασπάσεως της σε μορφή (νουν) και ύλη (φύσιν) και η οποία είναι η οντολογική προϋπόθεση της νοήσεως. Η πρώτη ουσία είναι οντολογική προϋπόθεση της δευτέρας ουσίας, η essentia του universale.

Αντίστοιχη είναι και η διάκριση στο πλαίσιο του τρίτου αιτίου, της οντολογικής προϋπόθεσης της κινήσεως από την κίνηση αυτή καθεαυτή, ως μετάβαση από το δυνάμει στο ενεργεία. Υπάρχει λοιπόν στα όντα από την αρχή μέσα τους ως δυνατότητα η ενέργεια δηλαδή το τέλος τους, η εντελέχεια τους. Η ενέργεια είναι οντολογικά πριν την κίνηση ως οντολογική αρχή. Αυτό αποδίδει και ο όρος «ύπαρξις», να είναι δηλαδή κάτι πριν από κάποιο άλλο, ως αρχή αυτού. Η ύπαρξη όπως και η ουσία σημαίνει και αυτή το ατομικό ον, αλλά σε αντίθεση προς την ουσία ενέχει την αρχή της ενέργειας με την οποία η ύλη από δυνάμει ον γίνεται ουσία, μορφή. Γι' αυτό η ύπαρξη διαφέρει από την ουσία ως προς το αποτέλεσμά της, εφόσον το τότε ως νοητό (ουσία) δεν διαστέλλεται από τα άλλα, ενώ το τότε τι ως άτομο που μεταβαίνει από το δυνάμει στο ενεργεία (ύπαρξις) είναι ένα ανάμεσα στα πολλά, προσδιορίζεται από αυτά. Αυτό ακριβώς καταλογίζουν οι υπαρξιστές στην φιλοσοφία του Εγέλου, ότι δηλαδή αφαιρεί από τα όντα την ατομικότητά τους. Αντίθετα ο υπαρξισμός, παραγνωρίζοντας την οντολογία της ουσίας, δίνει έμφαση στην ύπαρξη την οποία ονομάζει existentia δηλαδή έκσταση από το εξίστασθαι, δηλαδή να στέκεσαι έξω από τον εαυτό σου (ως δυνάμει όντος) δίπλα στο είναι σου (ως είναι εν ενεργεία).

Αντίστοιχη είναι και η διάκριση του οντολογικού υπόβαθρου του τέλους από το καθεαυτό τέλος της ενέργειας – κίνησης. Τέλος κάθε κίνησης, κατά τον Αριστοτέλη, είναι ο θεός, αυτός που, όντας ακίνητος, κινεί προς τον εαυτό του τα ατομικά όντα. Είναι το «πρώτον κινούν» που βρίσκεται πέρα από την ύπαρξη, η «πρώτη εντελέχεια» που κινεί τα όντα προς το απώτερο τέλος τους. Είναι αναγκαίο να προϋποθέσουμε την οντότητα αυτού του πρώτου κινούντος. Ονομάζουμε την οντολογική προϋπόθεση της πρώτης αυτής εντελέχειας, η οποία βρίσκεται πέρα και από αυτή την ύπαρξη, «υπόστασιν» (substantia), εφόσον δηλώνει όχι πλέον ενέργεια (ύπαρξις = η αρχή της ενέργειας), αλλά στάση, και μάλιστα στάση η οποία προ-υπο-τίθεται για να υπάρξει ενέργεια.

Παρασκευή Αραβοσιτά	Φιλολόγος Καθηγήτρια
---------------------	----------------------

“έ ν ν ο ι α”	9515	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	20.03	Χριστιανισμός

Ο όρος «υπόστασις» έχει ασαφή προϊστορία. Αρχικά μεν σήμαινε το στερεό υποστήριγμα και υπόστρωμα, εις δε τη φυσική – ιατρική το στερεό καταστάλαγμα ή το απόσταγμα. Αυτή η έννοια βρίσκεται ιδιαίτερα στον παθητικό τύπο του ρήματος «υφίστημι», στο «υφίσταμαι». Το υφίσταμαι αποδίδει επακριβώς τον τρόπο με τον οποίο ανακλύπτει η «υπόστασις», δηλαδή την έξωθεν κίνηση ή ενέργεια με την οποία αποκαλύπτεται βαθμηδόν ο πυρήνας που κρύπτεται στο βάθος. Με τους Στωικούς η έννοια εισήχθη οριστικά στη φιλοσοφική ορολογία, σημαίνοντας τη μετάβαση από την άμορφη ύλη, το υποκείμενο, στη ποιοτικά προσδιορισμένη μορφή της, την τελική εκδήλωσή της. Αυτή η «ενεργειακή» έννοια του όρου, το «υφίστασθαι», επεκράτησε κατά την Μεσοπλατωνική και Νεοπλατωνική περίοδο. Το ουσιαστικό «υπόστασις», που δηλώνει την ατομική ύπαρξη ως προϊόν της υφισταμένης ενέργειας χρησιμοποιήθηκε στην μεσαιωνική ελληνική σκέψη. Υπάρχει όμως και η ακριβέστερη ετυμολογικά αλλά ιστορικά πρότερη έννοια (υπόσταση είναι το απόσταγμα), που εμφανίστηκε στο τέλος της μεσαιωνικής περιόδου και που χαρακτηρίζει την νέα ελληνική αντίληψη για το ον. Αυτά θα τα δούμε ακολούθως.

“έννοια”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	30.01	Χριστιανισμός

3.0 Η νεοπλατωνική έννοια της υποστάσεως

Η έννοια που προσέλαβε ο όρος «υπόστασις» στην νεοπλατωνική φιλοσοφία δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Ξεκινώντας από την αντίληψη των Στωικών πως η υπόσταση είναι η διαμόρφωση του υποκειμένου (της ύλης) από το «δυνάμει» στο «ενεργεία» κατά την Αριστοτελική ορολογία, ο νεοπλατωνισμός συλλαμβάνει την υπόσταση ως κάτι που παράγεται από έξω, όχι όμως από το κατώτερο υποκείμενο της ύλης αλλά από κάποια ανώτερη πηγή, το «εν». Η υπόσταση απορρέει από την υπερβατική αιτία των όντων, «υφίσταται» ή παράγεται από το «υφιστάν εν», ενώ μεσολαβούν άλλες υποστάσεις.

«Παν το παράγον τα όμοια προς εαυτό προ των ανομοίων υφίστησι» (Πρόκλος) και «παν το κατά φύσιν επιστρεφόμενον προς εκείνο ποιεΐται την επιστροφήν, αφ' ου και την πρόοδον έσχε της οικείας υποστάσεως». Υπόσταση κατά ταύτα είναι το «υφιστάμενον» εκείνο, το οποίο ίσταται υπό έτερον τι ανώτερον εαυτού, από το οποίον λαμβάνει το είναι ή την ουσία του, με τρόπο που καθόλου δεν ελαττώνει το παράγον. Έτσι το μεν «υφιστάν» μένει τέλειο και πλήρες, το δε υφιστάμενο, η υπόσταση δηλαδή του υφιστάντος «επιστρέφεται» δηλαδή ανάγεται προς εκείνο από το οποίο εξαρτάται η ουσία του.

Ο νέος πλατωνισμός φιλοδοξούσε να αναπτύξει τις γνήσιες αρχές της πλατωνικής φιλοσοφίας. Ερώτημα: Η υπόστασή του συμπίπτει με την πλατωνική ουσία; Η ουσία κατά τον Πλάτωνα είναι μεν πέρα του αισθητού κόσμου αλλά ο δημιουργός μπορεί να την εμβάλει μέσα σε αυτόν γι' αυτό «νούν μεν εν ψυχή, ψυχήν δε εν σώματι συνιστάς το παν συντετεκταίνετο» (Πλάτων Τίμαιος). Ο χωρισμός δηλαδή του νοητού από το υλικό δεν είναι απόλυτος. Αυτό παρατηρεί και ο Αριστοτέλης ότι τα είδη ή νοητά, θεωρούμενα ως αριθμοί, μένουν μεν ακίνητα μέσα στη συνεχή κίνηση της ύλης, αλλά όχι χωριστά, γιατί συμφύρονται με αυτή. Αυτό ακριβώς μας εμποδίζει να θεωρήσουμε τα πλατωνικά είδη ως ουσία εφόσον ως αριθμοί ενυπάρχουν μέσα στην ύλη. Από αυτό συμπεραίνουμε πως το πλατωνικό ον δεν μπορεί εύκολα να θεωρηθεί ίδιο με το νεοπλατωνικό, διότι το πρώτο δεν χωρίζεται απότομα από την ύλη, ενώ το δεύτερο δεν συμφύρεται με αυτή, διότι η ύλη είναι ατελής υπόσταση, τέλεια θεωρείται κυρίως ο νους.

Όσο και αν φαίνεται από πρώτη άποψη παράδοξο η νεοπλατωνική υπόσταση βρίσκεται σε στενότερη εννοιολογική συγγένεια προς την αριστοτελική ουσία. Ενώ κατά τον Πλάτωνα το ον δεν είναι πράγματι χωριστό αλλά απλό συμβεβηκός των φυσικών όντων, κατά τον Αριστοτέλη το ον είναι χωριστό της φύσεως, αλλά η φύση δεν είναι χωριστή του όντος, εφόσον από την αρχή εμπεριέχεται σε αυτό. Αυτή όμως είναι η νεοπλατωνική έννοια της υποστάσεως η οποία είναι μια οντολογική πραγματικότητα πάνω από την ύλη, δηλαδή μια νοητή ουσία η οποία εκπέμπει συνεχώς ένα ασθενέστερο από αυτήν φυσικό και υλικό απαύγασμα. Η νεοπλατωνική υπόσταση συνεπώς δεν φαίνεται να διαφέρει από την αριστοτελική ουσία.

“έννοια”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	30.02	Χριστιανισμός

Η έννοια αυτή της υποστάσεως ή της ουσίας, ως το ξεχωριστό από τα άλλα άτομο στο οποίο εμπεριέχονται και μορφή και ύλη, ήταν δυσχερής ώστε ούτε ο Αριστοτέλης ούτε οι Νεοπλατωνικοί μπόρεσαν να την διατηρήσουν σε όλη τους την καθαρότητα. Αλλά ο μεν Αριστοτέλης επιστρέφει αμέσως στις φυσικές ουσίες, τις οποίες χαρακτηρίζει η ατομικότητα, οι δε Νεοπλατωνικοί αντιλαμβάνονται το άτομο, το εν, όχι σαν ουσία ή υπόσταση, αλλά σαν κάτι πέρα από αυτή και εξαιρούμενο από αυτή. Έτσι διαγράφεται μια τετραπλή διάκριση του όντος και των αιτίων του.

1. Έν – Χωρισμένο άτομο το οποίο δεν θεωρείται υπόσταση αλλά είναι η πηγή της.
2. Ο Νους – Το αυθυπόστατο που παίρνει την δύναμη από το εν δηλαδή η καθαρή μορφή.
3. Η Ψυχή – «Το ημέτερον», είναι η υπόσταση που μετέχει από πάνω του αυθυποστάτου του νου και από κάτω του ανυποστάτου της ύλης, είναι αυτό που μεσολαβεί και δημιουργεί τον κόσμο.
4. Η Ύλη – «Το ανυπόστατο», η εγκόσμιος υπόσταση, τα σωματικά όντα.

Ενδιαφέρει να δούμε πώς παράγει η ψυχή τον κόσμο, πώς δηλαδή η μεικτή αυτή φύση δημιουργεί τα όντα «και ου δει τούτο θαυμάζειν, ει τι ασώματον ον και αδιάσπαστον υποστατικόν είη τούδε του παντός. Είπερ γαρ το σπέρμα του ανθρώπου, τοσούτον όγκον έχον και πάντας εν εαυτώ τους λόγους, υφίστησι τοσαύτας διαφοράς των μεν στερεών, οίον οστά... , των δε υγρών ως αίμα και φλέγμα... ο δε πάντων υποστάτης εν εαυτώ διαιωνίως έστηκε και αφ' εαυτού μένοντος τα πάντα παρήγαγεν» (Πρόκλου εις τον Πλάτωνος Τίμαιον). «Υποστατικόν άλλου» είναι αυτό που παράγει το υποκάτω αυτού, όπως το εν είναι υποστατικόν του νου. «Υποστατικό (ή υπόστασις) του παντός» είναι η δημιουργική αρχή που παράγει αυτόν τον κόσμο της ροής, ο «δημιουργός του Τίμαιου». Το δεύτερο αυτό υποστατικό παράγει τον κόσμο μέ-νοντας αιώνια εν εαυτώ. Το ον (ύπαρξις), λοιπόν,είναι και συγχρόνως περιέχει το γινόμενο, ίσταται και περιέχει το κινούμενο, υφίσταται (αυθυπόστατον, υπόστασις) και περιέχει τα σπέρματα του «ανυποστάτου».

Είναι δύσκολο στην υπερφυσική διάσταση της δημιουργίας να συναφθεί ο νους και η ύλη, το αιώνιο και το μεταβάλλον. Είναι ανεξήγητο πώς η ύλη απορρέει από το νου, το ανυπόστατο από το αυθυπόστατο. Το εν δεν είναι υπόσταση αλλά πηγή υποστάσεως, έτσι και ο νους είναι μεν υπόσταση σε σχέση με τον εν, αλλά όχι σε σχέση με την ύλη, εφόσον η ύλη είναι εκείνη στην οποία φθάνει τελικά η υποστατική ενέργεια του ενός. Το ότι ο νους είναι η κυρίως υπόσταση στηρίζεται στο ότι η νεοπλατωνική υπόσταση είναι συγγενής στην πραγματικότητα προς την αριστοτελική ουσία, το τότε τι που περιέχει μορφή και ύλη, και όχι με την πλατωνική ιδέα, το ποσόν (τον αριθμό) που ενυπάρχει ως συμβεβηκός στην ύλη. Ο Πρόκλος κατάλαβε πώς η

“έννοια”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	30.03	Χριστιανισμός

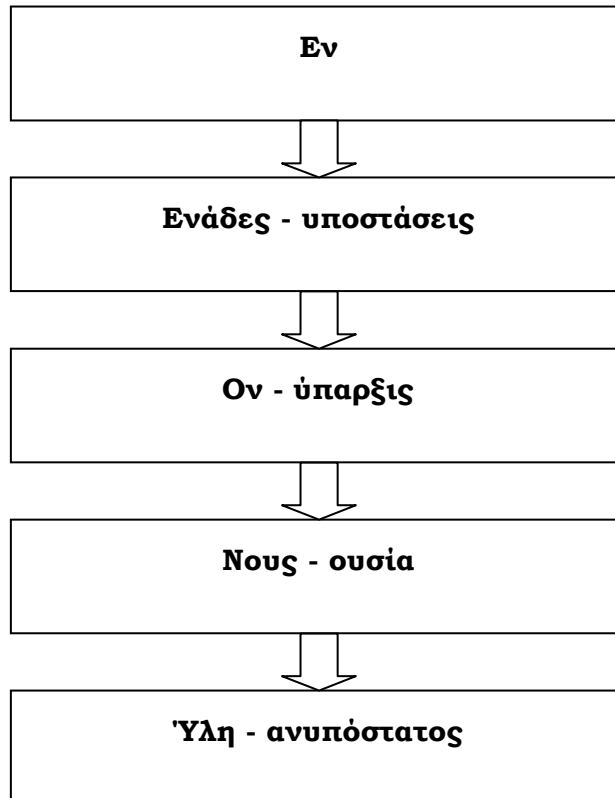
ύλη (κόσμος) δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως μια απλή απορροή ή υπόσταση της ουσίας. Γι’ αυτό πάνω από τον νου-ουσία έβαλε το ον-ύπαρξη που είναι η ενότητα υλικού και νοητού, επειδή είναι πλησιέστερα στην υπερβατική τους πηγή, το εν, ενώ ο νους-ουσία είναι διασπασμένος σε νοητό και κοσμικό στοιχείο. Η αντίληψη αυτή για την προτεραιότητα της ύπαρξης έναντι της ουσίας είναι και το πρόβλημα της χριστολογικής οντολογίας που θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Η τελευταία μορφή υποστάσεως στα πλαίσια του αρχαίου νεοπλατωνισμού είναι οι υποστάσεις του «ενάδων». Οι ενάδες είναι μερικότερες αποκρυσταλλώσεις του ενός, οι οποίες δεν γνωρίζονται ως εσωτερικώς διασπασμένες, όπως ο νους. Ο νους χωρίζεται σε υποκειμενικό και αντικειμενικό, σε υποκείμενο και αντικείμενο της γνώσης, ενώ οι ενάδες διατηρούν την υπερβατική τους ενότητα, την επαφή με το εν. Ο Πρόκλος ερμηνεύοντας τον διάλογο του Πλάτωνος «Παρμενίδης», στηρίζεται στη διάκριση του ενός, αφενός μεν σε έτερο τον άλλων και αφετέρου σε μετέκον της ουσίας και επιστήμης, προβάλλοντας ότι η μεν πρώτη υπόθεση αφορά το εν ως αρχή, η δε δεύτερη το εν ως ενάδες, δηλαδή χωριστές υποστάσεις. Όπως δε ο νους «υπέστησε» νόες χωριστούς των ψυχών και νόες μέσα στις ψυχές, έτσι και το εν παρήγαγε ενάδες και «ηνωμένα». Και ηνωμένα είναι όσα είναι κάτω από τις ενάδες (ουσία, ζωή, νους), ενώ ενάδες είναι το « πρώτως ηνωμένο». Επομένως από την περιοχή του νου και κάτω το ον έχει πλέον οριστικά δικαστεί, πάνω από τον νου παραμένει αδιάσπαστο, αν και όχι στην πρώτη ενότητα του «πρώτως» ενός.

Σε τι όμως αποβλέπει η νέα αυτή υπόσταση μάλλον αντιφατική ούσα; Στον αντίστροφο λόγο για τον οποίο έγινε η αποδοχή του «υποστάτου των πάντων», δηλαδή του δημιουργού. Όπως ο νους δεν αρκεί για να εξηγήσει το υλικό ον που απορρέει από αυτόν, αλλά απαιτείται η προηγούμενη αυτή ενότητα νοητού και ύλης (η ύπαρξις), έτσι και η προϋπάρχουσα αυτή ενότητα ύλης και νοητού η ύπαρξη δεν μπορεί να ερμηνεύσει αυτό τον χωρισμό μεταξύ της. Ότι υπάρχει νοητό στην ύλη αυτό μόνο με μια προηγούμενη ενότητα και των δύο καθίσταται δυνατό. Μόνο μια ρίζα χωρισμού μέσα στην αρχική ενότητα μπορεί να το θεμελιώσει και αυτή ακριβώς είναι η έννοια της ενάδας: ενάδα είναι το χωριστό μέσα στο ένα, το ένα ως αιτία του δικασμού του ή ως υπόστασις. Αυτό που ονομάζουμε ενάδα δεν είναι απλά μια μορφή υποστάσεως, αλλά η υπόσταση κατεξοχήν. Αυτή προϋφίσταται της υπάρξεως ως τελικό αίτιο αυτής, διότι για να υπάρξει ουσία χωριστή της ύλης αυθυπόστατος και όχι ανυπόστατος απαιτείται μια υπόσταση όχι πλέον υφισταμένη αλλά υφιστώσα. Αυτή διαφοροποιεί την πρώτη από τη δεύτερη, το ον από το μη ον, το καθαρό από το ακάθαρμο. Την υφιστώσα αυτή υπόσταση, τις ενάδες, αποκρυσταλλώνει σε έννοια οριστικά η ελληνική σκέψη κατά το τέλος της μεσαιωνικής και στις αρχές της νεότερης φάσης της.

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα - Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	30.04	Χριστιανισμός

Σχετικά με αυτή θα μιλήσουμε στο τελευταίο κεφάλαιο. Έτσι δημιουργείται το παρακάτω σχήμα:

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	40.01	Χριστιανισμός

4.0 Η υπόσταση με την έννοια της υπάρξεως

(Χριστολογικό Δόγμα)

Όπως φάνηκε από τα προηγούμενα η νεοπλατωνική έννοια της υποστάσεως δεν απομακρύνθηκε, ως το τέλος, από τον οντολογικό της χαρακτήρα ως "ουσία", δηλαδή ως άτομου χωρισμένου από την ύλη και του προσδιορισμούς της. Υπόσταση, αφενός, δεν είναι ούτε το ένα, η υπερβατική της αρχή ούτε η ύλη και το ποσόν, δηλαδή τα υλικά ατομικά όντα. Υπόσταση, αφετέρου, δεν είναι ο «υποστάτης των πάντων» ή ο "δημιουργός», είναι όμως υπόσταση διότι υφίσταται, παράγεται από το ένα. Τέλος, υπόσταση δεν είναι ή ένα ή ο θεός, διότι παρέχει, όπως το εν, υπόσταση στο νου, αλλά είναι υπόσταση αν θεωρηθεί ως η διάσπαση της ενικότητας του ενός που παράγεται μέσα σε αυτό το ένα.

Το πρόβλημα αυτό είναι κυρίως σχετικό με την έννοια της «υπάρξεως», του όντος δηλαδή ως διαφόρου της «ουσίας». Η ύπαρξη είναι η ενεργεία ουσία που αποτελεί το οντολογικό πρότερο κάθε κίνησης. Το ενδιαφέρον για την έννοια της υπόστασης - ύπαρξης συγκεντρώθηκε κυρίως για την εμπέδωση του σωτηριολογικού μηνύματος του Χριστιανισμού. Οι απαρχές του Χριστιανικού δόγματος ανάγονται στην ανάγκη να προσδιορισθεί η δια του Ιησού Χριστού σωτηρία του πεπτωκότος ανθρώπου. Οι χριστιανοί θεολόγοι οδηγήθηκαν αβίαστα στη διδασκαλία του Ιουδαίου Φίλωνα για λόγο ενδιάθετο και λόγο προφορικό. Ο ενδιάθετος στο Θεό λόγος εκδηλώνεται με τη δημιουργία και με τη συνέχειά της, τη σωτηρία του ανθρώπου, οπότε αποκτά για πρώτη φορά ατομικότητα. «Πατήρ» και «Υιός» αποχωρίζονται με τη δημιουργία, ενώ πριν από αυτή ο λόγος του Θεού δεν είχε ιδιαίτερη υπόσταση. Υπόσταση του Υιού αρχίζει να αναφαίνεται από τη στιγμή της δημιουργίας. Ο Άρειος θεωρούσε πως ο Υιός είναι «ποίημα» «γενητόν» του Πατρός ή πρώτον κτίσμα, ενώ οι Ημιαρειανοί μίλησαν περί «ομοιότητας» του Υιού προς τον Πατέρα στενότερον των άλλων κτισμάτων. Η αντίληψη αυτή είναι ίδια προς την του Ωριγένη, σύμφωνα με την οποία ο Υιός είναι υπόσταση του Πατρός προηγούμενη της τρίτης, του Αγίου Πνεύματος. Η θεολογία του Ωριγένη είναι ίδια με το Πλωτίνου και με εκείνη της αρχαίας ελληνικής «ουσίας». Ήταν επόμενο να συναντήσουν αυτές οι απόψεις την αντίθεση του Αγίου Αθανασίου, φορέα της ορθοδόξου απόψεως, κατά την οποία κτίσμα δεν μπορεί να δημιουργήσει, αλλά και ούτε να ανανεώσει - σώσει τη δημιουργία. Προβάλλει δηλαδή ο Αθανάσιος ό,τι και οι τελευταίοι Νεοπλατωνικοί, ότι το ενεργεία ον ή η ύπαρξη προηγείται από την ουσία ως προς την εγγύτητά της προς το εν. Επομένως το Υιός είναι «τω Πατρί ομοούσιος», ουσία εκ της ουσίας του και «υπόστασις» εκ της «υποστάσεως» του. Υπόσταση έτσι κατέληξε να σημαίνει όχι το υφιστάμενο ως προοδεύον αλλά το φανερά μεν διάφορο, κατ' ουσία όμως ταυτόσημο προς αυτό από το οποίο διαφοροποιήθηκε. Σκόπιμο είναι να εξετάσουμε την έννοια της υπόστασης όπως την αναπτύσσει ο ίδιος ο Αθανάσιος στον Δ' κατά Αρειανών λόγον του: «Του ενός γαρ Θεού Υιός ών ο Λόγος, εις αυτόν, ού

“έννοια”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	40.02	Χριστιανισμός

και ἔστιν, αναφέρεται, ὥστε δύο μὲν εἶναι Πατέρα και Υἱόν, μονάδα δε θεότητος αδιαίρετον και ἀσχιστον». Προβαίνει δε ἀμέσως σε τέλεια ταύτιση ουσίας και υποστάσεως: «ὥσπερ δε μία ἀρχή και κατά τούτο εἰς Θεός, οὕτως η τω ὄντι και ἀληθώς και ὄντως οὐσία και υπόστασις μία ἐστίν λέγουσα. Εγὼ εἰμί ο ὢν, και οὐ δύο, ἵνα μη δύο ἀρχαί». Οὐσία και υπόσταση ρητῶς ταυτίζονται με την έννοια δύο φαινομενικά διαφόρων, τα οποία ὁμως κατά την οὐσία και υπόστασή τους εἶναι πράγματι το ἴδιο. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται ἐδῶ οὔτε περί ουσίας οὔτε περί υποστάσεως, υπό την νεοπλατωνική έννοια, ἀλλά περί υπερουσιώδους σχέσης του ἐνός, της ἀρχῆς προς το ἐπίσης υπερουσιώδες «ἴδιον» αὐτῆς, τον Λόγον, ο οποίος υπάρχει ἐξ ὑπαρχῆς. Δίνεται ἐμφαση μάλιστα στο ὅτι ο Υἱός αναφέρεται προς τον Πατέρα ως ἰδίωμα αὐτοῦ. Πρόκειται, κατά ταῦτα, ὄχι περί σχέσεως ουσίας προς οὐσίαν (νοητῶν διακρίσεων), υποστάσεως προς υπόσταση, ἀλλά περί σχέσεως ἀρχῆς και ὑπάρξεως, δηλαδή σχέσεως υπερνόου και υπερλόγου ταυτότητας. Δίνεται ἐμφαση στην ταυτότητα γιατί ἀλλιῶς θα κινδυνεύσει να ὑπάρξει κόσμος και σωτηρία. Γι' αὐτό ο Αθανάσιος μιλάει για αἴτιο και αιτιατό, γεννήτορα και γεννωμένου με ἓνα ἰδιαίτερο τρόπο αιτιότητας.

Ὅτι ο ὅρος υπόστασις χρησιμοποιεῖται ἀπό τους Πατέρες ἀδιάκριτα προς δήλωση της ὑπαρξης φαίνεται και ἀπό το πῶς ο Γρηγόριος Νύσσης ἀποδεικνύει τη χωριστή υπόσταση του Υἱοῦ ἐντός της θείας ουσίας. Ὅτι ο Θεός εἶναι ἓνας κατά την οὐσία του ἀλλά σε τρεῖς υποστάσεις, δεν ἀνάγεται στην Σύνοδο της Νίκαιας η οποία μίλησε μόνο για ταυτότητα ουσίας και υποστάσεως, ἀλλά στη Σύνοδο της Αλεξάνδρειας του 362, που ἀσκολήθηκε με τη σχέση του Αγίου Πνεύματος προς τον Πατέρα και Υἱό. Λέγει: «η ἀφθαρτος και αεὶ ἐστώσα φύσις αἶδιον ἔχει και τον υφεστώτα λόγον». Ενώ δηλαδή ο δικός μας λόγος εἶναι φθαρτός ἐπειδή και η φύση μας εἶναι φθαρτή, δηλαδή «μετακωρεῖ εἰς ἀνύπαρκτον» μόλις παύσουμε να ζοῦμε, ο Λόγος του Θεοῦ εἶναι ὑπαρκτός ἐφόσον η φύση (οὐσία) του Θεοῦ εἶναι αἰώνια. Αἰώνιο ὁμως εἶναι το «αεὶ ἐστός». Η αἰώνια ἀρα ἐστώσα ὑπαρξη εἶναι ἀκριβῶς το υπο-ἐστός, η υπόσταση. Ἡ υπόσταση ἐπομένως λαμβάνεται ἐν προκειμένω ως το ἀντιφατικά ἀντίθετο του ἀνύπαρκτου, δηλαδή ως ὑπαρξη.

Μια τέτοια ἐνότητα ὑπάρξεως μεταξύ δύο ἀτόμων τα οποία φαίνονται διασπασμένα εἶναι ἀδύνατον να συλληφθεῖ με το λόγο, διότι λόγος εἶναι πάντοτε σύλληψη νοητή του θεμελίου της νοήσεως, της ουσίας. Ο Γρηγόριος προσπαθεῖ να ἐννοήσει λογικά «τι περί της υπερουσίου και κρυφίας θεότητος παρά τα θειωδῶς ἡμῖν ἐκ των ἱερῶν λογίων ἐμπεφασμένα». Μιλά για "το ὑπέρ λόγον ἀγαθόν, ἐνός ἐνοποιός ἀπάσης ἐνάδος". "ἐξ σου τα πάντα ὑπέστη και ἔστιν ως ἐξ αἰτίας παντελοῦς παρηγμένα». Εἰσάγεται και πάλι η νεοπλατωνική περί ὄντος ορολογία, με τη διαφορά ὅτι υποβάλλεται σε μια διαλεκτική τάση ὅπου το ἐν θεωρεῖται μὲν ως ὑπαρξη ὑπέρ τον νουν ἐπεκτεινόμενη, υπερβατικά δε συντελούμενη. Γι' αὐτό φρόνιμα γίνεται η παραπομπή στα "ιερά λόγια», δηλαδή την Θεία Γραφήν με την ἀποκάλυψη του δόγματος της ἐνότητος Πατρός και Υἱοῦ σε ἐνιαία υπόσταση (= ὑπαρξη). Τα ἄλλα δε ὄντα δεν ταυτίζονται προς τον Πατέρα,

Παρασκευή Αραβοσιτά	Φιλολόγος Καθηγήτρια
---------------------	----------------------

“έννοια”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	40.03	Χριστιανισμός

αλλά «ανατείνονται» προς Αυτόν παίρνοντας έτσι την υπόστασή τους «κατά το εφικτόν εκάστω»: "τα μὲν νοερά και λογικά γνωστικώς, τα δε αισθητικά αισθητικώς, τα δε αισθήσεως άμοιρα τη εμφύτω κινήσει της ζωτικής εφέσεως, τα δε άζωα και μόνον όντα τή προς μόνην την ουσιώδη μέθεξιν επιτηδειότητι».

Θα έπρεπε να μην αρκεσθούμε λιγότερο στην ανωτέρω διάκριση μεταξύ υπάρξεως - ενώσεως Πατρός και Υιού αφενός και αφετέρου στην διάκριση μεταξύ αυτών και των υπολοίπων "υποστάσεων» στον κόσμο. Αυτές οι τελευταίες, οι κτιστές υποστάσεις, διαστέλλονται αφενός σε αισθητικά, ζώα και άζωα, αφετέρου σε νοερά, δηλαδή σε δημιουργήματα που μπορούν δια της νοητικής τους δυνάμεως να γνωρίσουν το Θεό. Σ' αυτά υπάγονται κυρίως οι άγγελοι όμοια δε και οι άνθρωποι, όχι όμως κατά το σώμα, αλλά μόνο αφού αγνίσουν το σώμα και αφήσουν τον νου να φωτισθεί από την Θεία γνώση. Η διάκριση νοητών και νοερών ανάγεται μεν στους Νεοπλατωνικούς όμως απέκτησε ιδιαίζουσα σημασία στην αγγελολογική οντολογία του Βυζαντίου. Σ' αυτή έγινε απαραίτητος ο διαχωρισμός των υποστάσεων των κτισμάτων σε νοητή δηλαδή απρόσωπη ουσία, όπως η αρχαία νεοπλατωνική και αριστοτελική, και σε νοερή, προσωπικές δηλαδή ουσίες - υπάρξεις (αγγέλους), προς τις οποίες η εξομοίωσή μας είναι το ιδεώδες του βυζαντινού μοναχισμού.

Η διάκριση των κτιστών υποστάσεων σε σωματικές και ασωμάτους (νοερές) επιτρέπει μια νέα προσέγγιση στο πρόβλημα της υπάρξεως, του καθορισμού δηλαδή της ενότητας μεταξύ των ατόμων Πατρός και Υιού, στην οποία όμως διατηρείται και η διάκριση μεταξύ τους. Έτσι ο Ιωάννης Δαμασκηνός ορίζοντας την υπόσταση αφενός ως πρόσωπο και άτομο (δηλαδή ύπαρξη), την ουσία αφετέρου ως κοινή φύση (νεοπλατωνική ουσία) υποστηρίζει πως η ατομική ύπαρξη κάθε ατόμου είναι μόνο το ιδιαίτερο γνώρισμα των κτισμάτων, στον Θεό όμως η διαίρεση σε χωριστές υπάρξεις ή υποστάσεις είναι μόνο «επινοία»: «ένα γαρ Θεόν γιννώσκομεν». Η επίνοια όμως ταυτίζει πράγματι τον Υιόν προς τον Πατέρα και καταντά το άκρον άωτον του Μονοφυσιτισμού. Οι ιδιότητες της πατρότητας και υιότητας δεν μπορεί να είναι επίνοια μόνον, αν πρόκειται ο Υιός να διαφοριστεί από τον Πατέρα για να δημιουργήσει τον κόσμο και να τον σώσει. Έτσι αναγκάζεται ο όρος υπόσταση να υποστεί την τελευταία εντός της χριστολογικής διαλεκτικής μεταμόρφωση, για να δηλώσει τον πραγματικό πλέον διαφορισμό Πατρός και Υιού μέσα στην θεότητα.

Το δόγμα τούτο είναι, όπως παρατηρεί ο Μιχαήλ Ψελλός, "δυσκολώτατον και αναγκαιότατον». Το αναγκαιόν του συνίσταται στην πιεστική ανάγκη να βρεθεί πραγματικός και όχι νοητικός και φραστικός διαχωρισμός Πατρός και Υιού εντός μιας και αυτής υπάρξεως. Το δυσκολότατο συνίσταται στην τελεία αναστροφή των μέχρι τώρα οντολογικών δεδομένων έτσι ώστε ό,τι θεωρούνταν ως ενιαία υπόσταση (ενότητα πραγματική Πατρός και Υιού) να διασπασθεί σε δύο, και ό,τι ως διαιρεμένη (οι ατομικές υπάρξεις των κτισμάτων) να τεθεί ως ενιαία. Ο Υιός διαφέρει από τον Πατέρα γιατί μόνο αυτός «εσαρκώθη». Είναι «τέλειος

Παρασκευή Αραβοσιτά	Φιλολόγος Καθηγήτρια
---------------------	----------------------

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	40.04	Χριστιανισμός

άνθρωπος», χωρίς να παύει να είναι και «τέλειος Θεός». Αυτό ακριβώς επιτρέπει όχι την θέωση του ανθρώπου, αλλά τουλάχιστον την «αγγελοποίησίν» του, τη σύνθεση του σώματος με τον νου, τη νοερή ενότητα προς το σώμα. Η ανθρώπινη ύπαρξη υπερέχει από την αγγελική στο ότι η αγγελική είναι νοερή, καθαρή από σώμα, ενώ η ανθρώπινη νοερή που καθαρίζει το σώμα μέσω της θείας ταυτότητας του Πατέρα προς τον Υιό και του Υιού προς το άνθρωπο, μια ταυτότητα στην οποία τα άκρα διαφέρουν απολύτως, αλλά συνάπτονται σχετικώς δια του μέσου τους όρου, δηλαδή του Υιού.

Βέβαια το χριστολογικό δόγμα σε αντίθεση προς την αρχαία έννοια της υπόστασης ή ουσίας, έκτοτε έχει καταντήσει συνώνυμο προς την αυθαίρετη (υπέρ-λογη) δόξα. Οι δυσχέρειες αυτές μπορούν να παραμερισθούν, διότι ήταν μια απόπειρα διατυπώσεως της πολύ δυσχερούς σχέσεως ταυτότητας ατόμου προς άτομο, του θείου ενός από τη μια μεριά, υπερβατικού καθαυτό και του μεσολαβούντος ενός από την άλλη, δια του οποίου καθίσταται δυνατή η σύνθεση των αντιθέτων, ουσίας νοητής και φυσικού υποκειμένου. Η δυσχέρεια έγινε πιο περίπλοκη διότι η χρήση των όρων δεν ήταν πάντοτε επιτυχής, αφού «υπόστασις» κατέληξε να σημαίνει την ύπαρξη και όχι την ουσία, όπως στην αρχαιότητα, ενώ ουσία τη σχέση της ταυτότητάς τους που είναι βεβαίως υπερουσιώδης. Η υπόσταση όμως είναι έννοια διακεκριμένη και από την ουσία και από την ύπαρξη όπως θα αναπτύξουμε στο τελευταίο κεφάλαιο.

“έννοια”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	50.01	Χριστιανισμός

5.0 Η καθεαυτό έννοια της υποστάσεως (η πνευματολογική έρις)

Ενώ κατά την πρώτη φάση της η βυζαντινή διάνοηση ήταν στραμμένη στο χριστολογικό δόγμα, από την εποχή του Φωτίου και εντεύθεν προσανατολίζεται στη σχέση του Αγίου Πνεύματος προς τα άλλα δύο πρόσωπα της Τριάδας, και μάλιστα προς τον Υιόν. Την αφορμή έδωσε η Καθολική Εκκλησία με την προθήκη στο Σύμβολο της Πίστεως της εκπορεύσεως και από τον Υιό του Αγίου Πνεύματος, το γνωστό filioque. Ο Φώτιος κατήγγειλε του Καθολικούς ότι κιβδουλεύουν το άγιο σύμβολο και «καινολογούν».

Το σπέρμα του όλου προβλήματος έρριψε η Σύνοδος της Αλεξάνδρειας του 362, η οποία προέβη σε διάκριση ουσίας και υποστάσεως. Ουσία είναι το κοινό γνώρισμα της θεότητας και υπόσταση τα πρόσωπα που διακρίνονται με τα ιδιαίτερα γνωρίσματά τους. Διακρίνονται ο μιν Πατήρ ως γεννών, ο δε Υιός ως γεννώμενος, το δε Άγιο Πνεύμα ως εκπορευόμενο. Αυτά είναι τα ιδιαίτερα γνωρίσματα με τα οποία εντός της μιας θείας ουσίας διαφορίζονται οι τρεις υποστάσεις.

Βεβαίως ο Αθανάσιος για να διαφορίσει τον Πατέρα από τον Υιό εισήγε τη διάκριση αιτίου (γεννώντος) και αιτιατού (γεννωμένου). Η σκέψη του όμως ήταν να ταυτίσει και όχι να διακρίνει τα πρόσωπα, γι' αυτό η υπόσταση ταυτίζονταν με την ουσία. Με την είσοδο του Αγίου Πνεύματος στη δογματική προβληματική πρότεινε και πάλι την ίδια σχέση, ότι δηλαδή το Άγιο Πνεύμα όπως και ο Υιός είναι ίδιο του Πατρός ή της ίδιας ουσίας. Αυτό οδηγεί σε εξάρτηση της υπάρξεως του Αγίου Πνεύματος από την ύπαρξη του Υιού, διότι η σχέση Πατρός και Υιού είναι σχέση ατομική, υπαρκτική (existentialis, όχι essentialis) και επομένως και το Άγιο Πνεύμα, σε σχέση με τα δύο άλλα πρόσωπα, έχει σχέση υπαρξιακής εξαρτήσεως. «Τη τάξει» το Πνεύμα το Άγιον τίθεται τρίτο στην ταυτότητα Πατρός και Υιού, διότι έρχεται να συμπληρώσει το έργο της σωτηρίας του Υιού, αν και «ουσία» μένει πάντα αδιαχώριστο προς τον Πατέρα και τον Υιόν, αφού «ουσία» σημαίνει την υπερουσιώδη, υπαρξιακή ενότητα των προσώπων.

Η σημασία της Συνόδου του 362 έγκειται στη νέα προοπτική. Η δογματική σκέψη αλλάζει κατεύθυνση και αφού διασφάλισε την ταυτότητα «ουσίας» (δηλαδή «υπάρξεως»), έρχεται να ασφαλίσει την διάκριση ανάμεσα στα πρόσωπα ώστε να μην υπάρξει σύγχυση μεταξύ τους. Έτσι γίνεται λόγος για μία ουσία, τριών υποστάσεων, δηλαδή για μία υπαρξιακή ταυτότητα, στην οποία διακρίνονται τρεις υποστάσεις. Ο όρος «υπόστασις» αλλάζει ξανά περιεχόμενο, παύοντας να σημαίνει την ύπαρξη (με την έννοια του χριστολογικού δόγματος), πολύ περισσότερο ουσία (με την νεοπλατωνική υπόσταση δηλαδή απορροή) και καταλήγοντας να δηλώνει «τα εντός περιεχούσης τινός υπάρξεως (υπαρξιακής ταυτότητος ατόμων) διαφορίζόμενα έσκατα υπολείμματα ατομικότητας των υπαρξιακώς ταυτισθέντων». Υπόσταση δηλαδή δεν σημαίνει απλά ύπαρξη, δηλαδή την ταύτιση του ατόμου με την αρχή του, αλλά ανάγωγο κατάλοιπο ατομικότητας

“έννοια”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	50.02	Χριστιανισμός

το οποίο ανθίσταται στην ολοσχερή ταύτισή του σε μια ύπαρξη. Ο Αθανάσιος ορίζοντας τη σχέση μεταξύ των τριών ως σχέση αιτίου (γεννώντος, εκπορευόντος) και αιτιατού (γεννωμένου, εκπορευόμενου), αφήνει αδιευκρίνιστη τη σχέση μεταξύ των δύο αιτιατών, δηλαδή του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Έτσι η σχέση του Υιού προς τον Πατέρα προηγείται κατά την τάξη από τη σχέση του Αγίου Πνεύματος προς τον Πατέρα (καθολική άποψη), ενώ σύμφωνα με τη νέα υποστασιακή τους διάκριση η ατομικότητα και των τριών προσώπων διατηρεί κάποιο τελευταίο κατάλοιπο αναγωγικού πυρήνα (ορθόδοξη άποψη).

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τις δύο αντιτιθέμενες απόψεις θα αναφερθούμε στη Σύνοδο της Φλωρεντίας (1434) όπου με εκπρόσωπο των καθολικών τον Ιωάννη της Ραγούζης και των ορθόδοξων τον Μάρκο επίσκοπο Εφέσου τον Ευγενικό, παριστάμενου και του αυτοκράτορα, έγιναν έξι συζητήσεις για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος οι οποίες διακρίβωσαν τις εκατέρωθεν αντιλήψεις. Κατά την καθολική άποψη είναι ανάγκη να παραδεχθούν τη διπλή εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος και από τον Πατέρα και από τον Υιό. Επειδή ο Ευγενικός θεωρεί ότι ο Πατήρ είναι «μόνος πηγή της υπερουσίου θεότητας», δηλαδή τίθεται ως αίτιο μόνος ο Πατήρ, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα ταυτίζονται διότι η αιτιακή τους σχέση προς τον Πατέρα, η γέννηση και η εκπόρευση, καθόλου δεν διαφέρει κατά την φύση, αλλά μόνο κατά το όνομα. Και αυτό γιατί ουσία (φύσις) δεν είναι η νεοπλατωνική υπόσταση δηλαδή μια νοητή κοινότητα ουσίας αλλά υπαρξιακή κοινότητα ενέργειας που συνδέει τον Πατέρα με τον Υιό. Αυτή η φύσις - ουσία είναι η αρχή που ταυτίζεται με τον Πατέρα ο οποίος ως πρόσωπο ενεργούν (υπόστασις) γεννά τον Υιόν και κοινωνείται έτσι στον Υιόν η φύσις - ουσία, όχι το πρόσωπο. Έτσι ο Πατέρας ως υπόσταση γεννά τον Υιό και ο Υιός ως υπόσταση γεννά το Άγιο Πνεύμα, θεωρουμένης της υποστάσεως ως ατόμου, ενώ το κοινωνούμενο και μεταβιβαζόμενο κάθε φορά είναι η ουσία. Αυτή είναι η καθολική άποψη.

Η ορθόδοξη άποψη ξεκινά από την αντίθετη αρχή. Αυτή καθορίστηκε επακριβώς από την παρατήρηση του Μάρκου Εφέσου, του Ευγενικού προς τον Ιωάννη της Ραγούζης, καθολικό. Σύμφωνα με την ορθόδοξη άποψη η κοινή εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος από τον Πατέρα και Υιό διασπά τη διάκριση σε υποστάσεις, εφόσον το Άγιο Πνεύμα τίθεται ως μόνο αιτιατό απέναντι στο κοινό αίτιο Πατέρα και Υιό. Εδώ φαίνεται καθαρά η σύγχυση μεταξύ Καθολικών και Ορθόδοξων. Οι μεν Καθολικοί επιμένουν στην έννοια της υποστάσεως ως υπάρξεως, δηλαδή της σωρευσεως του ενός ατόμου πάνω στο άτομο και έτσι της ταυτήσεως του σε μια «ουσία», οπότε το Άγιο Πνεύμα σωρεύεται τρίτο ταυτιζόμενο προς τον Υιόν (filioque). Οι δε Ορθόδοξοι προβάλλουν την κυριολεκτική έννοια της υποστάσεως, ως ενδο-υπαρξιακής διαφοροποίησεως ατόμων, δηλαδή διατηρήσεως από καθένα άτομο του ιδιωτάτου πυρήνα του.

Είναι προς τιμήν της ελληνικής σκέψης ότι οι δύο απόψεις αρτιώθηκαν διαλεκτικά από Έλληνες ιεράρχες, η μεν καθολική από τον ενωτικό Βησσαρίωνα,

“έννοια”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υπόσταση”	50.03	Χριστιανισμός

επίσκοπο Νικαίας, η δε ορθόδοξος από τον Μάρκο Εφέσου τον Ευγενικό. Στον περίφημο λόγο του της 13 Απριλίου 1439, υπό τον τίτλο «Δογματικός ή Περί Ενώσεως» ο Βησσαρίων υποστηρίζει ότι η πρόθεσις «εκ», με την οποία οι Ορθόδοξοι φοβούνται ότι εισάγεται δυαρχία στη θεότητα ή συναλοιφή των δύο προσώπων σε μια ουσία, δηλώνει στην πραγματικότητα αυτό που πολλοί τιμώμενοι Πατέρες της Ορθοδοξίας δίδαξαν. Είπαν δηλαδή ότι ο Πατήρ εκπορεύει το Άγιο Πνεύμα δια του Υιού, εφόσον ο ίδιος ο Υιός λέγει στους μαθητές του ότι απερχόμενος προς τον Πατέρα, θα «πέμψη» τον Παράκλητον, το Πνεύμα της αληθείας, για να τους οδηγήσει στην αλήθεια.

Πράγματι ο Μέγας Βασίλειος σε ένα χωρίο, το οποίο κατά κόρο χρησιμοποίησαν οι Δυτικοί, υποστηρίζει ότι το Πνεύμα το Άγιο «αξιώματι δευτερεύει του Υιού», "παρ' αυτού το είναι έχον». Σε αυτά συμφωνούν και χωρία άλλων Πατέρων όπου λέγεται ότι ο Υιός είναι το μέσον δια του οποίου το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται παρά του Πατρός, για να φωτίσει και να αγιάσει τον κόσμο. Αυτή φαίνεται να είναι και η άποψη της Πρώτης εκκλησίας ότι η ουσία της θεότητας δεν είναι ένα κοινό πλαίσιο ομοουσιού μέσα στο οποίο διακρίνονται ως άτομα τα θεία πρόσωπα, αλλά μια υπερουσία δηλαδή υπαρξιακή ενότητα ενεργειών, έκαστη των οποίων συμπληρώνει τις άλλες στο έργο της σωτηρίας του ανθρώπου. Γι' αυτό και ο Βησσαρίων τη ρήση του Βασιλείου για το Άγιο Πνεύμα ότι «παρά του Υιού το είναι έχει», ερμηνεύει ότι ταυτίζεται το είναι προς την ύπαρξη, δηλαδή εκείνο ακριβώς που χαρακτηρίσαμε ως «υπαρξιακή ταυτότητα ενεργείας των τριών προσώπων».

Αυτή η αντίληψη φαίνεται να είναι συνεπής στη δογματική παράδοση του χριστολογικού δόγματος σύμφωνα με το οποίο για να σωθεί ο άνθρωπος, ο Πατήρ γεννά τον Υιόν ως λόγον συγγνώμης και ο Υιός εμβάλλει το Άγιο Πνεύμα του στους ακούοντες για να Τον αποδεχθούν με τη χάρη και το φωτισμό Του. Αλλά η ορθόδοξη άποψη είναι κάτι περισσότερο από μια συμπλήρωση του ήδη υπάρχοντος δόγματος. Είναι μια δημιουργική διάπλαση αυτού του δόγματος, μια τελική διαμόρφωση εκείνου, το οποίο η χριστολογική δογματική άφησε ατελές. Πράγματι, στην αντίρρηση των Καθολικών ότι, με την ορθόδοξη άποψη, ο Πατήρ απομονώνεται ως μόνος αίτιος, επέρχεται δε σύγχυση ως αιτιατών των δύο άλλων προσώπων, ο Εφέσου απαντά: (μετάφραση) «Διαφέρει με τον τρόπο της υπάρξεως το ότι το Άγιο Πνεύμα δεν προέρχεται ούτε ως Υιός ούτε ως γεννώμενο από τον Πατέρα. Εάν λοιπόν δεν είναι το Άγιο Πνεύμα Υιός, ως εκπορευόμενο από τον Πατέρα, ποια ακριβέστερη διάκριση από αυτήν, θα ζητήσουμε, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος προς τον Πατέρα και μεταξύ τους; Διότι εάν από τον ίδιο, το μεν είναι Υιός το δε όχι Υιός αλλά κάτι άλλο, είναι φανερό ότι προς μεν τον Πατέρα διακρίνονται λογικά ως αιτιατά από τον αίτιον, μεταξύ τους δε με την αντίθεση της αντιφάσεως. Διότι το να είσαι Υιός με το να μην είσαι βρίσκονται σε αντίφαση».

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	50.04	Χριστιανισμός

Εδώ, επιτέλους, αποκρυσταλλώνεται η ορθόδοξη άποψη με τη θέση ότι διακρίνονται τα δύο αιτιατά πρόσωπα δια της αντιφάσεως. Αντίφαση σημαίνει ότι υπάρχοντας του ενός εκλείπει το άλλο. Εν προκειμένω σημαίνει ότι η ύπαρξη δηλαδή η ενότητα της ενέργειας η οποία ενώνει το άτομο με την αρχή του και παράγει την ύπαρξη, δεν εξαντλεί τη θεότητα, αλλά ανακλύπτει πέρα από αυτή την ύπαρξη ένα απλησίαστο κατάλοιπο, η ΥΠΟΣΤΑΣΗ, το οποίο κωρίζει και διαφορίζει εσωτερικά τη θεότητα από την εκδηλούμενη δια του Υιού και επιβοηθούμενη δια του Αγίου Πνεύματος αγαθότητα. Οι ορθόδοξοι θεωρούν ως ξεχωριστά τα Πρόσωπα - άτομα - υποστάσεις , με κοινό αίτιο την υπερουσία ουσία-ύπαρξη του Πατρός η οποία διαφεύγει της ανθρωπίνης νοήσεως. Ότι ο Θεός δεν είναι μόνο δωρεά, ενσάρκωση εαυτού αλλά και απόκρυψη, ότι «πνεύμα ων» «όπου θέλει πνεύ, και την φωνήν αυτού ακούεις, αλλ' ουκ οίδας πόθεν έρχεται και που υπάγει» (Ιωάννου 2,24 κ' 3,8), αυτή είναι η τελική οντολογική εμπειρία της Ελληνικής σκέψεως. Αυτή υπερβαίνει την επίσης ελληνική κατά την προέλευση,ως χριστολογικό δόγμα, διαμορφωθείσα οντολογία του μεσαιώνα και ανοίγεται έτσι ο ορίζοντας για μια νέα θεολογία, της οποίας την εμπειρία αρχίζει τώρα να λαμβάνει η ανθρωπότητα. Ότι η χάρις δεν είναι αυτονόητη συνέπεια της χριστιανικής αποκαλύψεως. Ότι ο Θεός σιωπά και αποκρύπτεται αυτό είναι κάτι που μόλις πρόσφατα καθίσταται οδυνηρά αισθητό. Σε αυτή την εμπειρία, πριν πεντακόσια χρόνια παρέδωσαν τους εαυτούς τους οι πρόγονοί μας, αφού διέκοψαν τη λαμπρή αυτοκρατορική παράδοση, στην οποία ο Μεσαιώνας είχε υποχωρήσει, δίνοντας τη θέση του στη Βυζαντινή Αναγέννηση, προάγγελο της Ευρωπαϊκής. Και καθώς η Ευρώπη έμπαινε στην Αναγέννηση, αυτοί άφησαν πίσω τους ό,τι ήταν γι' αυτούς μια παρωχημένη εμπειρία του όντος και αποκοπτόμενοι από τη Δύση, ετοίμασαν αυτό για το οποίο η Δύση ήταν ανώριμη. Έτσι, αφού έγιναν σκαπανείς της Αναγέννησης με τον Βησσαρίωνα, κατέστησαν πρόδρομοι της εποχής μας με τον Μάρκο τον Ευγενικό.

Αυτή είναι η άποψη του κ. Καθηγητού και η ερμηνευτική πορεία που ακολούθησε. Την παραθέτω με κάθε επιφύλαξη, για την ορθή απόδοση της δικής του άποψης και τη δική μου δυνατότητα να προσεγγίσω αυτό το ευαίσθητο θεολογικό θέμα. Και όμως αυτή την έννοια συναντούμε και σήμερα σε ευρεία χρήση τόσο στον γραπτό όσο και στο προφορικό λόγο. Σας ανέφερα μερικά παραδείγματα στον πρόλογο της εισηγήσεώς μου. Μετά την ανάλυση της πορείας της έννοιας από την αρχαιότητα έως σήμερα, θα αναφέρω και κάποια ακόμη, για να εμπειδωθεί το βάθος και πλάτος της έννοιας.

1. «Το ενδιαφέρον της για τη Σαπφώ έλαβε υλική υπόσταση αργότερα στο δοκίμιο Έρωσ ο γλυκόπικρος» (Βήμα 2013)
2. «Αυτή είναι η αφηρημένη εικόνα της ιδιαίτερης προσωπικότητας, μέσα στην οποία βρίσκεται κρυμμένη η ύπαρξη της άλλης υπόστασης που υπάρχει στον άνθρωπο: της ψυχής» (Η αθανασία της ψυχής, 2012)

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	50.05	Χριστιανισμός

3. «Οφείλουμε να διερευνήσουμε όχι τη φαινομενικότητα των συμπτωμάτων, αλλά τις καταγωγικές αφετηρίες της σημερινής ανημπορίας και ντροπής, τις κρίσιμες επιλογές που διαμόρφωσαν τους όρους της νεότερης συλλογικής μας υπόστασης» (Καθημερινή, 2017)
4. «Έχει η ελληνική κοινωνία δυνατότητες να αντιπαλαίψει τη συντελεσμένη, τα τελευταία επτά χρόνια, καταστροφή της κρατικής και ιστορικής της υπόστασης» (Καθημερινή, 2016).

Αυτά τα λίγα, γιατί είναι άπειρες οι χρήσεις του όρου στη συγγραφική δραστηριότητα, όσο και στον προφορικό λόγο, όπως είδαμε στην αρχή. Προφανώς, όμως, είναι μία η κύρια έννοιά της. Θα συμφωνήσετε μαζί μου πως κάθε φορά εννοούν αυτή τη βαθύτερη ουσία κάθε πράγματος, υλικού ή πνευματικού, η οποία συνήθως δεν είναι τόσο απτή αλλά αναζητείται ως το ουσιαστικότερο είναι των πραγμάτων, ως η ιδιαίτερη ατομική τους σύσταση. Είναι η ταυτότητα - ετερότητα που διακρίνει κάθε άτομο ή σύνολο από κάποια άλλα.

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	60.01	Χριστιανισμός

Συμπερασματικά

1. Στην αρχαιότητα, και δη στον Αριστοτέλη, υπόσταση ονομάζουμε την οντολογική προϋπόθεση της πρώτης εντελέχειας που βρίσκεται πέρα από την ύπαρξη, αφού δηλώνει όχι ενέργεια πλέον (ύπαρξη = η αρχή της ενέργειας), αλλά στάση και μάλιστα στάση η οποία προ-υπο-τίθεται (substantia) για να υπάρξει ενέργεια.

2. Στον Νεοπλατωνισμό, υπόσταση είναι το «υφιστάμενον» εκείνο, το οποίο «ίσταται» κάτω από κάποιο άλλο που είναι ανώτερό του, από το οποίο λαμβάνει το είναι ή την ουσία του, με τρόπο που δεν ελαττώνει καθόλου το παράγον. Είναι μια νοητή ουσία η οποία εκπέμπει συνεχώς ένα ασθενέστερο από αυτήν φυσικό και υλικό απαύγασμα, είναι το τότε τι που περιέχει μορφή και ύλη (Ενάς, Νούς). Γι' αυτό η νεοπλατωνική υπόσταση ταυτίζεται με την αριστοτελική ουσία που είναι ύλη+μορφή.

3. Στο Χριστολογικό δόγμα, υπόσταση κατέληξε να σημαίνει όχι το υφιστάμενο ως προοδεύον, αλλά το φανερά μεν διάφορο, κατ' ουσία όμως ταυτόσημο προς αυτό από το οποίο διαφορίσθηκε. Ουσία και υπόσταση ρητώς ταυτίζονται. Ο όρος υπόσταση λοιπόν χρησιμοποιείται αδιάκριτα προς δήλωση της ύπαρξης. Υπόσταση κατέληξε να σημαίνει την ύπαρξη και όχι την ουσία, όπως στην αρχαιότητα, ενώ ουσία τη σχέση ταυτότητάς των Προσώπων που είναι βεβαίως υπερουσιώδης.

4. Στη Νέα Ελληνική αντίληψη για το όν (από το 1500 και μετά), η υπόσταση, ακριβέστερη ετυμολογικά, σημαίνει το στέρεο υπόστρωμα, το καταστάλαγμα, το απόσταγμα. Είναι έννοια διακεκριμένη και από την ουσία και από την ύπαρξη. Μοιάζει με την ενάδα, γιατί είναι το χωριστό μέσα στο ένα, το ένα ως αιτία του δικασμού του ή ως υπόσταση. Τελικά η υπόσταση δηλώνει «τα εντός περιουσίας τινός υπάρξεως (υπαρξιακής ταυτότητας ατόμων) διαφοριζόμενα έσκατα υπολείμματα ατομικότητας των υπαρξιακώς ταυτισθέντων». Είναι το ανάγωγο κατάλοιπο ατομικότητας το οποίο ανθίσταται στην ολοσκερή ταύτησή του σε μία ύπαρξη. Η υπόσταση είναι το απλησίαστο εκείνο κατάλοιπο, το οποίο χωρίζει και διαφορίζει εσωτερικά τη θεότητα από την εκδηλούμενη δια του Υιού και επιβοηθούμενη δια του Αγίου Πνεύματος αγαθότητα. Οι Ορθόδοξοι θεωρούν ως ξεχωριστά τα Πρόσωπα-άτομα-υποστάσεις, με κοινό αίτιο την υπερούσια ουσία-ύπαρξη του Πατρός η οποία διαφεύγει της ανθρωπίνης νοήσεως.

“έ ν ν ο ι α”	95.15	Αρχαιότητα – Νεοπλατωνισμός
“Υ π ό σ τ α σ η”	60.02	Χριστιανισμός

Πέρα από την ύπαρξη, κατά την νεότερη ελληνική αντίληψη, υφίσταται εκείνο, το οποίο καταξιώνει την ύπαρξη ως το απολύτως αυτής έτερον, το μερικώς μόνο και ατελώς μετεχόμενο, η ιδέα του κάλλους όχι ως το άσαρκο είδος του πλατωνικού "Συμποσίου", αλλά ως μορφή ανθρώπινη απολύτου νοήματος, θεία υπόσταση στο μεταίχμιο φύσεως και ιδέας. Διότι η ελληνική φύση ουδέποτε υπήρξε απλά μια φευγαλέα γένεση, είναι μια ουσία θεότητας. Σπουδαιότερο έργο, από την επίτευξη "πρωτογενούς πλεονάσματος" εισοδημάτων, είναι η απόκατάσταση της Ελληνικής Υπόστασης στη παλαιά της αγνότητα, όπως την ανέκνευσε η Ελλάδα.

Και σήμερα τά δένδρα

Και τās πηγās σεβάζονται

Δροσεράς οί ποιμένες,

Αυτού πλανώνται ακόμα

ή Νηρηίδες.

(Α. Κάλβου, Η λύρα 1. Ο φιλόπατρις)